

Hieronymus

Teoria și practica traducerii textului sacru

Constantin RĂCHITĂ

The paper is an overview of St. Jerome's approach on the translation of the Bible. The author argues that St. Jerome's version of the Holy Scripture is based on the vast cultural experience of the well-known Christian apologist, who favoured three dominant criteria: grammatical, aesthetic and logical. The conclusion is that St. Jerome's work reconciles the classical literary tradition with the theological one.

Adoptarea unui limbaj adecvat traducerii textelor sacre a dat naștere, de-a lungul timpului, unor îndelungate controverse. Dascălii învățămîntului creștin au considerat totdeauna că transmiterea mesajului divin credincioșilor, adesea fără pregătire teologică și fără prea multă știință de carte, reprezintă o problemă dificilă.

Teoria și practica autorilor creștini nu au coincis întotdeauna. Dimpotrivă, păreau chiar să se contrazică profund. După cum susține Hagendahl (1958, apud Banniard 1988: 305 - 322), un dezacord evident între teorie și practică s-a dovedit în cazul Fericitului Ieronim.

Pentru lumea creștină, Sofronius Eusebius Hieronymus reprezintă întemeietorul filologiei biblice occidentale. Întreaga sa viață și activitate au contribuit decisiv la mai buna cunoaștere între creștinătatea apuseană și cea răsăriteană. Traducînd din marii teologi greci și făcîndu-i cunoscuți în Occident, oferind poporului creștin o versiune accesibilă a învățăturilor evanghelice, precum și valoroase exegeze ale acestora, purtînd corespondențe cu prietenii și cu adversarii creștinismului, Fericitul Ieronim a fost nu doar cel mai însemnat filolog creștin din perioada patristică latină, ci și un veritabil liant de consolidare a unității pancreștine, amenințată încă de atunci.

Cea mai importantă realizare a Fericitului Ieronim rămîne revizuirea Scripturii, pe care a tradus-o în limba latină. În raport cu cititorii *Vulgatei*, Fericitul Ieronim s-a confruntat cu același tip de probleme, ca și traducătorii Bibliei de mai tîrziu; credincioșii s-au arătat reticenți față de modificările textuale, care nu mai corespundeau cu ceea ce s-au obișnuit să audă în cadrul cultului public (cf. Janson 2004: 78). În plus, demersul său a fost primit cu neîncredere de unii clerici, care

considerau că Fericitul Ieronim diminuase autoritatea *Septuagintei*¹ și care făcuseră deja câteva obiecții referitoare la calitatea traducerii. Fericitul Ieronim a fost nevoit să-și apere traducerea și să-și expună metoda de lucru.

Asemenea majorității reflecțiilor antice privitoare la teoria traducerii, opiniile Fericitului Ieronim nu se constituie într-un sistem, ci au un caracter preponderent empiric. Deși întrebuițează metode moderne de traducere (echivalarea, transpoziția, adaptarea etc.), Fericitul Ieronim nu este conștient de acestea. Încercînd să se exprime cît mai clar și cît mai expresiv, el operează pe trei planuri: gramatical, estetic și logic. Pasajele cele mai importante în care Fericitul Ieronim își exprimă opțiunile sale estetice și literare se regăsesc în *Epistola 57 către Pammachius* (sau *De optimo genere interpretandi*) și în *Epistola 106 către Sunia și Fretela*.

Fericitul Ieronim își expune încă de la început principiile traducerii sale: „Căci eu nu numai mărturisesc, ci și arăt fără sfială în traducerile pe care le-am făcut din grecește, afară de Sfintele Scripturi – unde chiar și ordinea cuvintelor este o taină -, că nu am tradus cuvînt cu cuvînt, ci sensul acestora”². Deși pretinde că în traducerea textelor sacre literalitatea este o condiție *sine qua non*, în practică, Fericitul Ieronim este adeptul unei traduceri *ad sensum*. El consideră că inspirația Duhului Sfînt se revarsă asupra mesajului, și nu asupra cuvintelor în sine. De aceea, scopul traducătorului nu este cel de a „vîna” cuvinte, ci de a reda cît mai limpede „adevărul simplu”. Păstrînd un respect profund tradiției clasice, Fericitul Ieronim deosebește între „interpret”, cel care traduce *verbum pro verbo*, și „orator”, cel care respecta propozițiile și figurile de stil conforme uzului. Pentru a-și argumenta concepția, Fericitul Ieronim citează un pasaj din *De optimo genere oratorum*³ a lui Cicero: „Am tradus cele mai alese discursuri din Attica, unul îndreptat împotriva celui alt, ale celor doi mari oratori, Eschine și Demostene⁴; și nu le-am tradus precum un traducător, ci ca un orator, [ținînd seama] de frazele lor, atît de forma cît și de figurile de stil ale acelor, potrivit cuvintele în limba noastră. Prin urmare, nu am socotit necesar să traduc cuvînt cu cuvînt, ci am păstrat [doar] felul și înțelesul tuturor cuvintelor. Căci am judecat că nu trebuie să-i enumăr [cuvinte] cititorului, ci, ca să zic așa, să i le cîntăresc”⁵. Potrivit Fericitului Ieronim, traducerea textelor sacre este o artă dificilă, aproape imposibilă, iar

¹ Principala obiecție venită din partea Fericitului Augustin.

² Ieronim, Ep.57, 5: “Ego enim non solum fateor, sed libera voce profiteor me in interpretatione Graecorum absque scripturis sanctis, ubi et uerborum ordo mysterium est, non verbum e uerbo sed sensum exprimere de sensu”.

³ *De optimo genere interpretandi* este titlul dat de însuși Ieronim, după cum dovedește prologul său adresat lui Cromatius din Aquileea în deschiderea Comentariului la Iona: „Scripti enim librum (...). Apologeticum quoque et *De optimo genere interpretandi ad Pammachium*”

⁴ Este vorba despre discursurile *Despre coroană* al lui Demostene și *Despre ambasada infidelă* al lui Eschine.

⁵ Ieronim, *Epistola 57*, 5. Fragmentul citat de către Fericitul Ieronim face parte din prefața traducerii celor două discursuri ale marilor oratori greci, intitulată de către Cicero *De optimo genere oratorum*. Din păcate această praefatio s-a pierdut.

traducătorul este pus în fața unei alegeri inevitabile. Dacă este conservator și pledează pentru o traducere textuală (*ad litteram*), riscă să ofere o traducere absurdă și fără niciun înțeles; dacă este reformator și optează pentru o traducere mai liberă (*ad sensum*), va fi acuzat de rea voință și de falsificarea adevărului biblic.

Întreaga epistolă se bazează pe argumentația autorului că o traducere se realizează respectând proprietățile limbii respective, caracteristicile acesteia, iar datoria traducătorului este aceea de a se exprima *cum elegantia*. Opțiunea estetică a Fericitului Ieronim este definită cu ajutorul a două dezbateri: una care corespunde cu modelul propus și alta care sugerează modelul respins. Cea dintâi este descrisă printr-o sumă de caracteristici pozitive, menite să respecte vechile precepte stabilite de Horatius, Menandru, Plaut sau Caecilius: „decorem magis et elegantiam in translationem conservant”. Traducînd *Cronica* lui Eusebiu, Fericitul Ieronim afirmă că a păstrat în traducere „eundem decorem”⁶. În concepția hieronymiană despre traducere sînt asociate trei caracteristici, aflate în relație de sinonimie: *puritas*, *elegantia* și *decus*. *Elegantia* se definește prin poziția pe care o ocupă aceasta între cele două stadii formale: unul privitor la corectitudinea limbajului (*puritas*) și celălalt la calitatea superioară a stilului (*decus*). Eleganța stilului se obține cu prețul unui efort care îl silește pe un traducător precum Cicero să modifice destul de mult originalul: „Cîte a trecut cu vederea în acelea, cîte a adăugat sau cîte a schimbat, astfel încît însușirile altei limbi să le traducă prin însușirile [graiului] său...”⁷. Ca să păstreze în limba latină caracteristicile limbii grecești, Cicero avea să traducă „nu precum un traducător, ci precum un orator”, utilizînd termeni aleși în funcție de uzul latin (*verbis ad nostram consuetudinem aptis*). După Fericitul Ieronim, proprietățile unei limbi străine vor fi respectate numai dacă termenii aleși sînt în conformitate cu uzul vremii (*consuetudo*) și cu tradiția (*mos*). Cei ce nu respectă regulile traducerii pe care el le dictează și le impune sînt *rustici*, iar traducerea lor este lipsită de valoare (*putida*) și nu se potrivește cu specificul limbii latine (*in Latino non resonant*).

Comparînd versiunile biblice ebraice, grecești și latine, Fericitul Ieronim subliniază diferențele lingvistice dintre acestea, anume topica lor diferită, figurile de stil individuale, termenii specializați, expresiile idiomatice proprii etc. Ținînd cont de aceste diferențe, dar și de faptul că limba latină era o limbă săracă, incapabilă să reproducă *mot a mot* pe cea grecească, de pildă, Fericitul Ieronim sugerează că singura soluție rămîne parafraza. Deși în cazul traducerii textelor sacre respinge parafraza, *Vulgata* Fericitului Ieronim prezintă numeroase parafrazări, adaptînd textul sacru particularităților latinei tîrzii. Potrivit opiniei lui Jean Bayet (1972: 765), Fericitul Ieronim „s-a străduit în traducerea Bibliei să folosească o latină aproape populară, în orice caz mai apropiată de limba vorbită a vremii sale”.

⁶ Ieronim, Epistola 57, 5.

⁷ Ieronim, Epistola 57, 5: „Quanta in illis praetermiserit, quanta addiderit, quanta mutaverit, ut proprietates alterius linguae suis proprietatibus explicaret, non est huius temporis dicere”.

Epistola 57 reprezintă, aşadar, un „micro-tratat” care respectă îndeaproape tradiţia întemeiată pe izvoarele ciceroniene. Reperetele pe care le-a împrumutat Fericitul Ieronim sînt cele pe care le citim în tratatele lui Cicero: puritatea limbajului, respectarea caracteristicilor sale fundamentale şi a specificului său şi, în cele din urmă, înfîietatea bunului gust. Sîntem în faţa unui tip de gîndire, de percepţie şi de creaţie estetică, aflate într-o înlănţuire indisolubilă. Traducerile Fericitului Ieronim oferă destule *testimonia* care dovedesc că respectarea elocinţei, cultivată de Cicero, este o constantă printre criteriile lingvistice ale traducerii.

Să observăm cîteva cazuri care ilustrează această grijă permanentă pentru eleganţa stilului în traducere. Fericitul Ieronim citează, în epistola sa către Pammachius, pasajele în care a justificat traducerea *Cronicii* lui Eusebiu. În prefaţa cărţii a treia a comentariului său la *Epistola către Galateni*, el afirmă că „telul meu nu este să caut faima cuvintelor mele, ci să obţin ceea ce a fost bine exprimat de altcineva, astfel încît să fie înţelese aşa cum s-au spus...”⁸. Autorul subliniază cît de dificil este demersul său, deoarece avea să renunţe la lectura autorilor clasici, impunîndu-şi totodată să studieze textul ebraic; din acest motiv şi-a pierdut „omnem sermonis elegantiam et Latini eloquii venustatem”. *Epistola 97*, adresată senatorului roman Pammachius şi distinsei matroane Marcela readuce în discuţie eforturile Fericitului Ieronim de a respecta *elegantia* atunci cînd realizează o traducere: „m-am străduit, recunosc, să păstrez farmecul cuvintelor, făcînd o traducere de o eleganţă asemănătoare [...] şi să nu pierd unduirea elocinţei sale”⁹. *Epistola 106* către Sunia şi Fretela abordează o noutate în domeniul scripturistic: autorul se preocupă de erorile care alterează sau diferenţiază traducerea latină a *Psalmilor* în comparaţie cu ediţia *Septuagintei*. Trafînd *Psalmul 83*, Fericitul Ieronim caută traducerea potrivită pentru expresia *in valle lacrimarum*. El adoptă termenul *plorationis*, fiindcă „noi urmărim, atunci cînd nu intervine nici o schimbare de sens, să păstrăm bunul gust al limbii latine”¹⁰. După cum remarcă Y. M. Duval (apud Banniard, 1988: 305 - 322), Fericitul Ieronim trebuie să modifice vechiul uz al limbii pentru a satisface *elegantia* clasică.

În *Epistola 57* termenul *elegantia* fusese asociat, după cum am remarcat deja, cu diferiţi termeni din domeniul retoricii care au contribuit la precizarea sensului său (*decus* şi *puritas*). În *Epistola 106* cîmpul semantic al termenului se restrînge pînă la sinonimie cu cel al termenului *proprietas*. Fericitul Ieronim spune, mai întîi, că orice traducător desăvîrşit trebuie să urmărească reproducerea caracteristicilor proprii unei limbi străine, sprijinindu-se pe specificul limbii sale: „hanc esse regulam boni interpretis, ut ἰδιώματα linguae alterius, suae linguae exprimat

⁸ Ieronim, In Galtos III, Praefatio: “Hoc habere propositum, non ut mea verba laudentur, sed ut quae ab alio bene dicta sunt, ita intelligantur ut dicta sunt...”.

⁹ Ieronim, *Epistola 97*, 3: „In ava laborasse me fateor, ut verborum elegantiam pari interpretationis venustate servarem ... et eloquentiae eius fluentia non perderem”.

¹⁰ Ieronim, *Ep.106,54*: „Et nos hoc sequimur, ut ubi nulla de sensu immutatio, Latini sermonis elegantiam conservemus.”.

proprietate”¹¹. Fericitul Ieronim remarcă apoi că este eronată credința potrivit căreia limba latină este „o limbă săracă” (*linguam angustissimam*) în raport cu greaca, deoarece orice traducere *mot a mot* este imposibilă: „Înșiși grecii - spune autorul - se străduiesc să traducă cele mai multe din ideile noastre prin perifrază, iar textele ebraice nu pot să le exprime printr-o traducere fidelă, ci sprijinindu-se pe caracteristicile limbii lor”¹². Pentru menținerea unui stil elegant în traducere, autorul *Vulgatei* recunoaște că a adăugat cuvinte în plus (un substantiv în acuzativ pe lângă un verb) pentru ca fraza să nu rămână incompletă și ca să respecte caracterul idiomatic al limbii¹³.

Caracterul și sensul limbii conferă traducătorului acces la *elegantia*. Un alt sinonim al acesteia este termenul de *ευφωμία*. Mai întâi, autorul nostru avertizează că prea mult zel din partea traducătorului duce la o traducere care își pierde orice frumusețe: „perdes *ευφωμίαν*, et dum interpretationis *κακοζηλίαν* sequimur, omnem decorem amittimus”¹⁴. Prin urmare, Fericitul Ieronim spune că termenul *rectos* i-a fost preferat cuvântului *iustos* din motive de eufonie latină: „Sed hoc propter *ευφωμίαν* ita in Latinum versum est”¹⁵. Eufonia și înșiruirea curgătoare a cuvintelor justifică o amplificare a frazei: „Sed apud Septuaginta et apud Latinos pro *ευφωμία*, et verborum consequentia positum sit”¹⁶. Termenul de *ευφωμία*, după cum remarcă P. Courcelle în *Les lettres grecques* nu se referă doar la o simplă pronunție, ci, de asemenea la sensul intim al limbii și la respectarea specificului ei.

Antonimele care fac referire la *elegantia* și termenii care se aseamănă cu aceasta sînt foarte numeroși. Nerespectarea specificului limbii atrage după sine critici severe din partea Fericitului Ieronim care afirmă că o astfel de traducere duce la utilizarea de „expresii greșite care nu se potrivesc cu limba noastră” și contravin bunului gust. Adoptînd întocmai idiotismele grecești, traducătorul realizează o traducere nepotrivită (*indecora translatio*). Dacă se va pierde în detalii, traducătorul va fi obligat, de asemenea, „să se piardă într-o traducere de prost gust” (*putida interpretatione*)¹⁷. Se poate vorbi, în cazul traducerilor Fericitului Ieronim, de o adevărată predilecție pentru varietate și pentru sinonimie (Akroyd & Evans 2008: 525). Rareori traduce în același mod cuvinte sau sintagme care se repetă. De exemplu, termenul latin *clarificare* este redat de către Fericitul Ieronim prin sinonime precum *glorificare*, *magnificare* sau *honorificare* (*ibidem*).

Este impresionantă, așadar, profunzimea gustului clasic care îl animă pe Fericitul Ieronim, chiar dacă a stat departe de Roma, orașul a cărui limbă șlefuită îi

¹¹ Ieronim, Epistola 106, 3.

¹² Ieronim, Epistola 106,3: „Nec ex eo quis Latinam angustissimam putet, quod non possit verbum transferre de verbo; cum etiam Graeci pleraque nostra circuitu transferant, et verba Hebraica, non interpretationis fide, sed linguae suae proprietatibus nitantur exprimere”.

¹³ Ieronim, Epistola 106, 50.

¹⁴ Ieronim, Epistola 106, 3.

¹⁵ Ieronim, Epistola 106, 29.

¹⁶ Consequentia este aici, fără îndoială, echivalentul ciceronian al lui *compositio* (Ieronim, Epistola 106,5).

¹⁷ Ieronim, Epistola 106, 3.

dă măsura după care el judecă toate formele latinității. Într-adevăr, Fericitul Ieronim a manifestat interes pentru variabilitatea limbii latine în spațiu și timp; observațiile sale provin dintr-o bogată experiență personală, întreținută de călătoriile sale între Occident și Orient, între *Urbs* și *desertum*, între curtea lui Damasus și Betleem.

În concluzie, traducerea textelor sacre rămîne o problemă dificilă care presupune o atitudine echilibrată față de problema exactității; devierile flagrante pot da naștere unor controverse nesfîrșite, în timp ce o fidelitate excesivă poate denatura mesajul în așa măsură încît un cititor nespecializat nu mai înțelege nimic. În dauna contradicțiilor dintre teorie și practică, concepția despre traducere a Fericitului Ieronim încearcă să concilieze, la nivel teoretic, cele două mari tradiții literare: clasică și teologică.

Bibliografie

- Akroyd, P. R., C. F. Evans, 2008, *The Cambridge History of the Bible. From the Beginnings to Jerome*, vol. I, Cambridge University Press
- Bayet, Jean, 1972, *Literatura latină*, traducere de Gabriela Creția, Editura Univers, București
- Hagendahl, H., 1958, *Jerome and latin literature in Latin Fathers and the classics*, Göteborg, 1958 apud Michel Banniard, 1988, *Jerome entre l'Occident et l'Orient*, Paris, Etudes Augustiniennes, 1988, p. 305-322
- Janson, Tore, 2004, *A Natural History of Latin*, Oxford University Press